

férfi Vörösmartyra. Nincs értelme, hogy szépítgessük, vagy éppen leplezzük az eléggé szembeszökő igazságot: a költő már fiatalon elvesztette hitét, ez azonban a legcsekélyebb lekiismereti válságot sem idézte elő nála. Szinte észrevétlenül nőtt bele a vallási közönybe, ahogy az ifjú lassan férfivá érik, és időről időre különböző akadályok nélkül sutba vágja gyermeki hiedelmeit. Isten és a gondviselő emlégetése inkább megrögzött szokásból, mint valódi meggyőződésből csendül fel itt-ott műveiben.” (170)

A felvilágosodás és a liberalizmus eszméi olyan légkört teremtettek Magyarországon is, hogy az elvilágiasodás egyre terjedt még az egyháziak körében is. Vörösmarty nem lelt olyan papra vagy barátára, aki hitbeli kételyeinek megoldásában segítségére lett volna. Filozófiája, nihilizmusba hajló pesszimizmusa egyre erősödött. „Vörösmarty végzetes útra lépett, amikor értelmével elhárította magától az érzékfölötti világot és az elismerésével járó kötelezettségeket. (. . .) A nem szép, de komoly, tiszta arcon keserű barázdákat hasított (ti. a megalázott lélek), az embermegvetés és világgyűlölet árulkodó és égő sebeit. (. . .) Rákapt az alkoholra, s csakhamar rabjává lett. (. . .) Már nem közönséges önuralma is tehetetlennek bizonyult, és személyisége meghasad. . .”

Az ember, pedig istenarcú lény, „sárkányfog-vetemény” lesz, ha Isten nélkül, a krisztusi kegyelem segítségével nélkül a gonosz sugallatainak enged. Szabadság, egyenlőség, testvériség: szép forradalmi jelszavak, de a magára maradt küzdő ember a visszajára fordítja a szép eszményeket. Valami reménysugár mégis felcsillan Vörösmarty utolsó nagy versében – Babits szerint ez az örült vers a legszebb magyar vers! –, *A vén cigány* utolsó versszakában: „Lesz még egyszer ünnep a világon!” Remény a reménytelenségben, miként Madách tragédiájának végén: „Ember, küzdj és bízza bizzál!” De ez az Úr szava; mögötte pedig ott van az Ósevangélium ígérete az édeni bukás után:

„Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, aki eltörül (ti. a bűnt és a nyomort),
Testvériséget hozva a világra.”

The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs. Preface by Marcello Fagiolo. Studies by Éva Knapp and István Kilián. Iconography by Terézia Bardi. Edited by József Jankovics. Budapest, 1999, Enciklopédia Publishing House, 291 l.

Ma már aligha vitatható, hogy az iskolai színjátszás Magyarországon a reneszánsz és barokk kori művelődéstörténet egyik meghatározó tényezője. Irodalom- és színház-történeti jelentőségét elsősorban az adja, hogy hivatásos színház hiányában közel három évszázadon át képviselte a színházi kultúrát, s a 18. század második felében előkészítette a hivatásos magyar nyelvű világi színjátszást és a nemzeti drámairodalmat. A téma kutatása – elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében az 1980-as évek elején létrejött munkacsoport tevékenységének köszönhetően – az utóbbi két évtizedben erőteljesen fellendült, s egymás után látnak napvilágot a különféle forrásjegyzékek, szövegkiadások, mo-

nográfiai és konferenciakötetek. Önmagában is beszédes adat, hogy a terület 1998-ban összeállított bibliográfiája csaknem hétszáz tételt tartalmaz. A részeredmények fontos tanulsága, hogy az iskolai színjátszás története csak komplex módszerrel, az irodalomtörténeti, színház- és művészettörténeti szempontok együttes alkalmazásával vizsgálható eredményesen.

A magyarországi forrásanyag egyik sajátossága, hogy a viszonylag bőséges szöveges forrásokkal szemben nagyon kevés hiteles képi, scenikai forrás áll rendelkezésre. Az említett bibliográfia például mindössze nyolc, ezzel kapcsolatos publikációt ismer. Keveset tudunk arról, hogy milyen volt a színpad és a világítás, milyen kosztümök, díszletek és egyéb kellékek segítettek az előadást. A kevés számú képi forrás közül több szempontból is kiemelkedik az ún. *soproni jezsuita díszletterv-gyűjtemény*. Egyrészt mivel ez az egyetlen, jelentős számú 17-18. századi díszlettervet tartalmazó, Magyarországon fennmaradt együttes. Másrészt a hányatott sorsú gyűjtemény közel száz éven át megfejtetlen volt, módszeres feldolgozása hiányzott, s a kutatás érdemben nem vagy alig hasznosította.

A nehézséget elsősorban az okozta, hogy a mintegy 110 lapból álló együttes tematikáját, technikáját, minőségét és funkcióját tekintve egyaránt heterogén jellegű, s a lapok túlnyomó többségének származási helye és készítője is ismeretlen volt. További problémát jelentett a közel száz, korabeli értelmező szöveggel csak kivételesen ellátott, lavírozott tollrajz ikonográfiájának tisztázása, míg a tizenkét rézmetszet (felírataik révén) viszonylag könnyen meghatározhatónak bizonyult. Az együttes a 17. század végén Európa-szerte ismert scenikai motívumokra épül, lapjai követik a jezsuita színházi repertoár fő típusdarabjait és -terveit, s a rajzok minősége és stílusa sem ad támpontot a rendező elv megtalálásához. A valamikor 1710 és 1728 között egybekötött gyűjteményt 1728-ban jegyezték be a soproni jezsuita rendház könyvtárának katalógusába. 1890-ben id. Stornó Ferenc műgyűjtő vásárolta meg egy soproni zsbárustól, s 1965-ben jutott a Színház-tudományi Intézet tulajdonába. Itt az albumot lapokra bontották, ezáltal a lehetséges vizsgálati szempontok köre jelentősen leszűkült, s több lap időközben eltűnt. A kutatást az is nehezítette, hogy az európai színház-történet csak az utóbbi évtizedekben kezdte meg a jelentősebb 17-18. századi színpadkép-készítők és -tervezők munkásságának intenzív feldolgozását. A harmincas években Csatkai Endre, később Staud Géza, majd újabban Szilágyi András foglalkozott a gyűjteménnyel, ezek a vizsgálatok azonban csupán részeredményeket hoztak, és a tisztázandó kérdések számát gyarapították.

Mindezek ismeretében nem csekély kutatói invencióra, kiadói elkötelezettség-re és kitartó szerkesztői akaratra volt szükség ahhoz, hogy jelentős nemzetközi és tudományközi összefogással, angol nyelvű kísérőtanulmányokkal és a képek leírásával együtt nagyformátumú színes albumban közlétegyék a teljes gyűjteményt. Az 1999-es Frankfurti Könyvvásárra napvilágot látott reprezentatív kötet jelentősége abban van, hogy a kor tudományos és technikai színvonalán teszi hozzáférhetővé a forrásanyagot, megnyitva ezzel a további vizsgálatok lehetőségét.

A kötet első részében három színház- és irodalomtörténeti tanulmány mutatja be a gyűjteményt és a magyarországi jezsuita színjátszást, míg a második rész közli a képeket és azok művészettörténeti leírását. A bevezető tanulmányban *Marcello*

Fagiolo, az itáliai barokk színház történetének elismert kutatója kijelöli a gyűjtemény fő tematikus csoportjait, s jelzi az ábrázolások eszme- és kultusz történeti összefüggéseit, fontosabb képzőművészeti párhuzamait. A fő tematikus csoportokat a szenvedéstörténet és a megváltás, a jó halál, a misztikus (allegorikus) kertek, a diszkertek és tartozékaik, az erődítmények és győzelmek, az antik istenek triumfusi és az idő hatalmát jelképező romok alkotják. Az említettek kivül olyan témák is szerepelnek a rajzokon, mint például Xavéri Szent Ferenc halála és megdicsőülése, Madonna a Gyermekkel, a Jó Pásztor, a Gyermek imádása, Pokol, a Habsburg-ház diadala, Dávid király, allegorikus figurák (pl. Tűz, Levegő, Föld, Víz) és jelenetek (pl. A jó kormányzás). A rézmetszetek közül hét Francesco Sacrați *Venus Jalouse* című, 1643-ban előadott operája Giacomo Torelli-féle, Pierre Aveline által rézbe metszett, más operákhoz is szívesen felhasználható diszleteinek egy részét ábrázolja. Fagiolo szerint a rajzok többsége világosan tükrözi az itáliai barokk diszletterv-hagyomány, így többek között Giacomo Torelli, Giovanni Barnacini és fia, Andrea Pozzo és a Galli-Bibiena család terveinek hatását. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a barokk adaptációs gyakorlatnak megfelelően ugyanazt a tervet egyaránt felhasználhatták a különböző nagyságú terekben, a mitológiai és vallásos tárgyú színdarabokban.

A gyűjtemény komplex elemzésének nem könnyű feladatát *Knapp Éva* vállalta. Tanulmányából megismerhetjük az együttes kutatástörténetét, tartalmi, szerkezeti és ikonográfiai sajátosságait, drámaelméleti összefüggéseit, valamint a lapok és az előadások kapcsolatát. Megközelítése alapvetően funkcionális jellegű: értelmezése szerint a diszlettervek és a drámaszövegek eredetileg szoros egységet alkottak, amely idővel felbomlott, s a gyűjtemény sorsa és mai állapota tükrözi a lapok anonimizálódását és másodlagos felhasználását. A gyűjtemény négy fő tematikus és szerkezeti egységének elkülönítésére épül a vallási és világi alkalmakhoz tartozó színpadtervek összehasonlító vizsgálata a színpadi tértípusok és az ikonográfia szempontjából. A tanulmány fő újdonsága, hogy meggyőző filológiai érvek alapján a lapok túlnyomó többségét két konkrét színpadi előadáshoz és azok szövegéhez tudja kapcsolni. Eszerint a gyűjtemény első részében található, vallásos témájú lapok nagyobbik fele a linzi jezsuita gimnáziumban 1684 nagyszombatján a császári család jelenlétében bemutatott allegorikus játékhöz készült, míg a második és harmadik rész teljes egészében a bécsi jezsuita színpadon, 1710 Szent Ignác napján bemutatott drámához tartozott.

Mint *Knapp Éva* megállapította, a két, ismeretlen szerzőjű darab zenéjét Ferdinand Tobias Richter, a császár udvari kápolnájának orgonistája és gyermekeinek zenetanára szerezte, s a diszlettervek föltehetően Richter, illetőleg fia révén jutottak a soproni jezsuitákhoz. Az első darabnak nyomtatott librettója, az utóbbinak teljes kéziratos szöveggönyve és latin-német nyelvű nyomtatott programja maradt fenn, amelyekből megismerhető a darabok tartalma, illetőleg cselekménye. Az első darabban Ausztria Krisztus szenvedésének eszközeivel legyőzi a keresztény hit ellenségét, a törököt, s a játék hatásosan ötvözi a passió és a feltámadás gondolatát a Habsburg-birodalom aktuális politikai feladataival. A második darab Szent Amália, Flandria 7-8. században élt patrónájának legendáját dolgozza fel, s az előadás rendkívül látványos ún. ludus caesareus volt, azaz a császár és környezete is

megnézte. Az előadáshoz a szereposztás szerint több mint 180 személyre volt szükség. Középpontjában Amália eljegyzési kísérletekből való kalandos megszabadulásainak sorozata, a hűség, a tisztaság és az Istennek tett fogadalom megtartásának erénye áll. A darab aktualitását a névpatronátus adta, mivel a nézőtérben ült Amália Wilhelmina császárné és Amália nevű lánya. Az előjáték és a kórusok az antik mitológiából merített történetekkel kísérték a dráma cselekményét, s a mitológikus diszlettervek jelentős része ezekhez készült. Knapp Éva sikerrel azonosítja a szöveg forrását, részletesen ismerteti a darab cselekményét, pontosan meghatározza az ábrázolások témáját, s összekapcsolja egymással a képeket és a színpadi jeleneteket. Bár közvetlen nyom nincs rá, nem zárható ki a lehetőség, hogy a két darabhoz készült terveket a gyűjtemény többi lapjával együtt a későbbiekben másodlagosan felhasználták a soproni vagy valamelyik más nyugat-magyarországi jezsuita kollégium színpadi előadásaihoz.

A gyűjtemény eszmei háttérét alkotó 17–18. századi magyarországi jezsuita színjátszás történetét *Kilián István* tanulmánya mutatja be. Az előadások számát, a technikai felszereltséget és a fennmaradt drámaszövegeket tekintve a jezsuiták messze kiemelkedtek a többi felekezet és szerzetesrend közül: 1800 előtt jelenleg több mint 5500 jezsuita előadásról van tudomásunk. A színpad az anyagi eszközök függvényében idővel egyre látványosabbá vált, a játéklehetőségek differenciálódtak, s néhány helyen a többinél jóval fejlettebb diszletezési technikát és színpadi gépezetet alkalmaztak. A leglátványosabb darabokban a szereplők száma meghaladta a százat. A tanulmány röviden ismerteti a színjátszás alkalmait, a tanárok szerepét, a szövegek vándorlását és a fő játéktípusokat. Öt jelentős jezsuita gimnázium, Nagyszombat, Pozsony, Sárospatak, Eger és Székesfehérvár forrásanyagának összesítése azt mutatja, hogy a világi témájú darabok száma több mint kétszerese volt a vallási tárgyú darabokénak, s a 18. században fokozatosan előtérbe léptek az antik mitológiából, az ókori és a magyar történelemből merített témák, valamint az antik drámaszövegek adaptációi.

A kötet katalógus része a soproni gyűjtemény 115 önálló ábrázolásának kiváló minőségű színes reprodukcióját és ikonográfiai leírását tartalmazza. *Bardi Teréz* érdeme, hogy Staud Géza jegyzéke alapján leltárba vette a lapokat, elkészítette szöveges leírásukat, helyesbítette a korábbi szakirodalom téves megállapításait, és a Függelékben kísérletet tett az azonos kezeknek tulajdonítható tervek elkülönítésére. Képleírásaiban számos esetben támaszkodik *Knapp Éva* tanulmányának megállapításaira, s az irodalomtörténész és a művészettörténész következtetései jól kiegészítik, illetőleg néhány részletkérdésben nem teljesen fedik egymást. A szerkesztő *Jankovics József* érthető módon nem törekedett ezeknek az ellentmondásoknak a feloldására, tisztázásuk a jövő kutatásának feladata. A képleírások többször utalnak más hazai és európai gyűjtemények összevethető lapjaira. Ugyanakkor katalógusban szokatlanul sok feltételezést tartalmaznak, máskor indokolatlanul részletezőek, s ezek a kitérők nem pótolják a gyűjtemény elkészítésre váró alapos művészettörténeti elemzését. A Függelék 1. táblázata a lapok feltételezett összetartozása alapján tizenöt különféle csoportot különít el, ez a csoportosítás azonban a kötetben megvilágítatlanul hagyott szempontok alapján, helyenként kevéssé meggyőző módon történt. Ugyancsak a kötet végén található a kiadványban

nem reprodukált, részben csupán szöveges feliratokat, számsorokat tartalmazó kilenc hátlap leírása, köztük azt a rajzát, amely egyedülálló módon a gyűjtemény két, eddig figyelmen kívül hagyott mesternevét tartalmazza. Ezek a nevek nem a grafika készítőjére, hanem a lap feltételezett metszetelőképező ikonográfiai programját és rajzát készítő itáliai és flamand mesterekre utalnak. Külön ki kell emelnünk a kötet rendkívül igényes, európai színvonalú megjelenését, amely az Enciklopédia Kiadó mellett elsősorban a könyvet tervező *Kaszta Mónika* munkáját dicséri*. A katalógus képanyagán kívül számos további színes részletfelvétel és egész oldalas kifutó kép kapott helyet a könyvben, melyek a tanulmányokat illusztrálják. Örömmel állapítottuk meg azt is, hogy az angol szöveg nemcsak könnyen olvasható, hanem élvezetes stílusban íródott. Ez elsősorban *Nigel Griffen* gondos nyelvi lektori munkájának és szakmai affinitásának köszönhető, aki a téma elismert kutatójaként már korábban is vállalt hasonló feladatokat. Kíváncsún tartjuk, hogy az eredeti terveknek megfelelően mielőbb jelenjen meg a kötet magyar nyelvű változata, vagy legalább a szöveges rész egy kísérőfüzetben, ezzel is ösztönözve a nyitott kérdések megválaszolását és a témakör további kutatását.

Tüskés Gábor

* A könyv megnyerte a „Szép könyv 2000.” pályázatot.

Dér Katalin–Horváth Pál: *Bibliaismeret*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1999., 496 lap, 5 színes térkép, 4 oldal színes illusztráció.

„Ezt az írást kézikönyvnek és tankönyvnek szánjuk középiskolás és egyetemista fiatalok, pedagógusok és a Könyvek könyve iránt érdeklődő minden olvasó számára.” Jellel a tömör és szabatos bejelentéssel már az előző első mondata megadja a könyv célját és célját. Hosszú, kiérlelt hagyományba ágyazódik be a munka: a bibliai bevezetés tudományának műfajába. Azzal a meggyőződéssel íródott, „mely szerint az a tény, hogy kultúránk éppen a zsidó–keresztény kultúrában és e két biblikus vallásban gyökerezik, nem valamiféle történelmi véletlen, . . . hanem mélyesen meghatározza ittlétünket, magyarságunkat és európaiságunkat, viselkedésmintáinkat, érzelmvilágunkat és gondolkodásunk kereteit. . .” A szerző házaspár egyrészt komoly, jelentős szakirodalom tanulmányozásával, másrészt számos előadás és bibliaóra tartásával érlelte a könyvet; több fejezete már megjelent folyóiratokban (így a miénkben is). Arra törekedtek a szerzők, és szerintünk sikerrel, hogy minden fennálló nehézség ellenére felekezetszemleges szellemben közöltsék meg témáikat. „A teljes kötetet közös munkánknak tekintjük, az egyes fejezeteket azonban külön-külön fogalmaztuk.” Az egész könyvön végig örömmel és gyönyörködve élvezhetjük a szabatos, szép gondolatvezetést és fogalmazást.

Horváth Pál jegyzi az első részt: „A Biblia világról általánosan.” Tudományelméleti, földrajzi, kortörténeti, kánontörténeti, irodalmi bevezetést tartalmaz. A leghosszabb, kortörténeti részben feltűnt (44–45. lap), hogy Jézus történetiségét és a „nagy történelemmel” való kapcsolatait tematikusan nem tárgyalja.

Az ószövetségi Szentírásba Dér Katalin, az újszövetségi Horváth Pál vezet be; e két rész mindegyike egyenként az egész könyv ötödét teszi ki. A tudomány mai állása szerint könnyebb az ószövetségi, mint az újszövetségi irodalomról pon-

tos, megbízható adatokat közölni. Valószínű pl., hogy a János-evangélium keletkezése még annál is jóval hosszabb és bonyolultabb folyamat volt, amit a 212. oldalon olvasunk. Mindenesetre a szerzők közlései szolidak és megbízhatók.

Dér Katalin „A Biblia olvasása” című IV. részben, a hermeneutika (értelmezés-tan) történetének felvázolása után, négy ószövetségi és hét újszövetségi szakasz elemzését adja. „Ágoston megtérése előtt is gyakran olvasgatta a Bibliát, ám annak világa sokáig idegen maradt számára. A fejezet mottójául választott lelkes szavak (»Íme, Igéd örööm, és beszéded túlsorduló élvezetem«) akkor törtek elő belőle, amikor először sikerült meghallania az Írás hozzá szóló üzenetének valódi lényegét.” (320. lap.) – Egyes bibliai szakaszok üzenetének boncolgatása minden elmélkedve olvasó emberben más és más gondolatokat és meglátásokat ébreszt. Én pl. a nyolc boldogsághoz vagy a gerazai megszállott elbeszélésehez egészen más alapállásból közelítenék. Nagyon igaza van Szíriai Szent Efrémnek: „Ki tudna, Uram, egészen behatolni értelmével csak egyetlen kinyilatkoztatott titkodnak is a mélységébe? Több az, amit fel sem fogunk, mint az, amit megértünk, éppúgy, mint amikor egy szomjas ember iszik a forrásból. . . Isten az ő igéjét sok színben adta elénk, hogy ki-ki, amit fel tud fogni belőle, azt tanulmányozza. Különbő kincseket rejtett bele igéjébe, hogy mindegyikünk gazdagodjék azzal, amit megtalál benne.” (*Az imaórák liturgiája* III. 168–169.)

A kötet hátsó borítólapján olvasható sorokban ismertetésünk első mondata bővebben visszatér. „Ajánljuk ezt a könyvet a fiataloknak, akik keveset vagy éppen semmit sem tudnak a Bibliáról, ezért szeretnének többet tudni róla; közülük is elsősorban az egyetemi és főiskolai hallgatóknak . . . ; az idősebbeknek. . . ; a nem vallásos embereknek. . . ; a vallásos embereknek. . . ; a tanároknak. . . ; a leendő hitoktatóknak. . . ; mindenkinek, akit érdekel, hogyan hatolhatunk a Biblia szövegeinek a mélyére.”

Nagy Ferenc

Czakó Gábor: *Aranykapu*. Boldog Salamon király. IGEN, Bp., 1999.

„Szent az, aki megadja magát a jelennek. Azaz nincs benne sem törekvés, sem ragaszkodás; egyik teendője nem fontosabb, mint a másik; ha emberbaj kerül elé, azt nem kell egy más bajért otthagyni, s minthogy magának semmit sem akar, mindenre egyformán rászentelheti magát.” Ez a Németh Lászlótól való jellemzés azért szimpatikus nekem, mert nem csak a hívő ember értheti meg, de azért az is megérti. Czakó Gábor regénye „Boldog” Salamon ki-

rályról (1062–1074) összecseng azzal, amit Németh László állít a szentről. A regény hőse az az Árpád-házi király, akiről a visegrádi torony kapta a nevét. I. András fia, Szent László unokaöccse, a háromszor is megkoronázott, országát háromszor is eláruló szerencsétlen uralkodó, aki a már egy ideje ténylegesen uralkodó Szent László alatt egyszer csak meggondolja magát, „megöl” egy királyt, vagyis megöli magában a „régibb embert”, és utána Pólaban bukkan föl